

# 10.000 års ravfeber

## Hængesmykker fra ældre stenalder

*Jens G. Lauridsen*

### Ravsamlere

Når efteråret står på kalenderen og vindstyrken stiger til over 15 m/s begynder det. Ravsamlerne går i aktionsberedskab. De tjekker tidevand, vindstyrke, vindretning, fuldmåne, strømforhold og alt andet, der har indflydelse på, hvor og ikke mindst hvornår ravtøjet<sup>1</sup> og ravet lander. Der er tale om ravfeber, en feber jeg kender indgående, og en tilstand nogle vil kalde sygelig.

Jeg og andre ligesindede ravsamlere blæser på nattesøvnen, kan ikke sove alligevel. Vi tilsidesætter aftaler, sætter familien på standby og suser af sted til stranden, hvad enten det er nat eller dag, så snart det "lugter" af rav. Er vi syge? Det gamle ordsprog "først tager manden ravet, siden tager ravet manden" er nok ikke helt forkert. Vi ved godt, at vi virker mærkelige.

I efteråret 2011 fik jeg lejlighed til at se os med andre øjne. Den første efterårsstorm havde netop lagt sig. Flere af de lokale ravsamlere havde fundet en plet mellem høfterne ved Blåvand, hvor ravtøjet begyndte at lande. Mens vi stod der, pakket ind i olietøj, waders og udstyret med ravkejs og knallerter med mælkekasse monteret bagpå, samlede en mængde turister omkring os. Enkelte samlede rav, men flere iagttog blot de mærkelige "vilde indfødte", der fiskede med deres små net i vandet. Det var tydeligt, at det her var en seværdighed. Pludselig stod vi med følelsen af at være aber i zoologisk have. En ravsamler udbryder: "vi skulle tage entré, er det ikke noget for en museumsmand som dig?" Det blev der grinet en del af.

At samle rav er en hobby, der kan sidestilles med jagt og fiskeri. Det er en form for jagt, og længere er den historie

ikke. Nogle jægere bliver også utilregnelige, når bukkejagten går ind, og lystfiskere, når fiskesæsonen begynder.

### Danefæ

En del ravsamlere ligger inde med ravfund, der tidligere har været i menneskehånd. De fleste, der har samlet rav gennem en årrække, har fundet halve og hele bearbejdede ravperler. Perler, der tidsmæssigt kan stamme fra både de forhistoriske perioder og historisk tid. Man kan groft bestemme perlernes alder ved at kigge på borehullet. Nøje granskning kan afsløre, hvilken teknik der er anvendt, om der har været anvendt et flintbor, et skebor af jern eller et moderne stålbør. Herved kan man groft skelne mellem stenalder, jernalder og nyere tid.

Imellem samlernes ravstykker sker det en sjælden gang, at der dukker helt usædvanlige fund frem. Stykker, der kan erklæres for danefæ og dermed udløse en danefægodtgørelse, en kontant og skattefri pengesum, staten udbetaler som kompensation for at inddrage værdifulde genstande fundet af privatpersoner. Danefæ bliver inddraget, dels for at de kan indgå i den aktuelle forskning og formidling af de forhistoriske samfund, dels for at sikre genstandene for eftertiden. Danefægenstandene kan være af skrøbelige materialer, der skal sikres, hvilket ofte kan være vanskeligt og kræver en sagkyndig konservator. Danefæ kan, som vi skal se i det følgende, også være bearbejdet rav.

Enkelte ravsamlere har de sidste år indleveret ravstykker, der er blevet erklæret for danefæ. Der er tale om ravstykker med gennemboringer, hvoraf nogle er ornamenteret på forskellig vis. Det drejer sig om knapper fra bronze- og jernalder, perler fra alle perioder og endelig hængesmykker

fra ældre stenalder, hvilket denne artikel vil omhandle. Artiklen var dog ikke blevet til noget, hvis ikke det var for de ihærdige ravsamlere, der trods vej og vind for at samle rav. Samlere, der er opmærksomme på alle ravets forskelligheder, og samlere, der godt kan se, når noget ikke er "naturligt", men skabt af menneskehånd. En stor tak herfra til de ravsamlere.

### Jægerstenalderens amuletter

Hængesmykker udgør sammen med knogle, tand og tak en vigtig kilde til belysning af jægerstenalderens ornamentik og kunst. Ravet indtager særstatus som materialet med de bredeste anvendelsesmuligheder for den forhistoriske kunstner. Stenalderjægere har skåret dyrefigurer af det, og de har indridset geometriske mønstre, stærkt stiliserede menneskefigurer og anden ornamentik på de til tider stærkt dekorerede hængesmykker. Ravet har til alle tider tiltrukket sig menneskers opmærksomhed, og materialet har sikkert været tillagt magiske evner, der blev styrket med de forskellige ornamentik. Hængesmykkerne har fungeret som amuletter. De har beskyttet bæreren mod forskellige farer, har sikret gunst ved jagt eller bragt anden form for lykke.

Arkæologerne inddeler amuletterne ud fra de elementer, der optræder som ornamentik på stykkerne. Nedenfor beskrives fundene ud fra hvilken ornamentik der er brugt på de enkelte amuletter.

### Boreornamentik

Den første gruppe af fund udgøres af stykker med boreornamentik. Bore- eller prikrækkerne, som ses på ravstykkerne nedenfor, er dannet ved boring med et buebor, som det ses på billedet. Til at dekorere de forhistoriske ravstykker blev brugt små flintbor sat fast i borestokken.

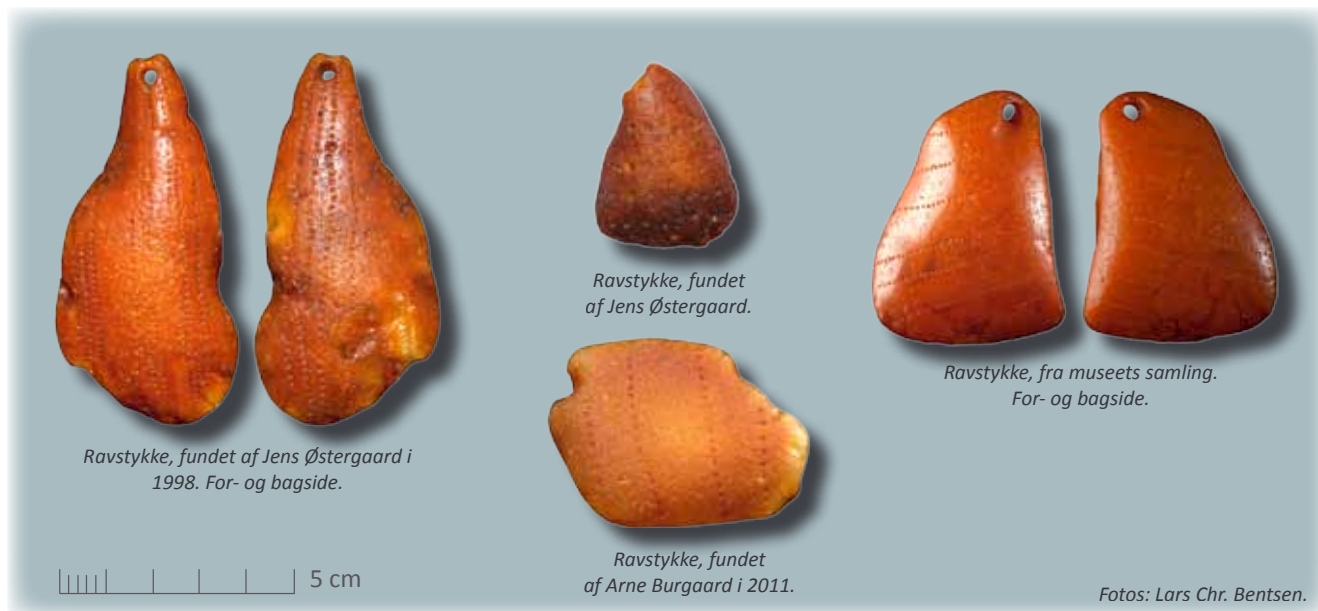
Jens Østergaard er en særdeles erfaren ravsamler og står bag flere af denne artikels fund. I 1998 fandt han på stranden ved Blåvandshuk et fantastisk flot boreornamentet ravhængesmykke. Der er tale om et knap otte cm langt, fladt, dråbeformet ravstykke med timeglasformet gennem-



*Fangeren Miteq der her er fotograferet ved Kap York i 1909, holder et lille modstykke med fordybning i munden, for at styre den roterende borestok.<sup>2</sup>*

boring i den spidse ende. Over det eksisterende ophængningshul ses rester af en tidligere gennemboring. Stykket er på den ene side dekoreret med tre bånd, der hver især består af tre tætstillede rækker af borede "prikker", der løber lodret ned over ravets fladside. På modsatte side ses ét bånd bestående af fire lodrette tætstillede rækker af borede prikker. Slidmærker på ravstykkets højere partier og det tidligere ophængningshul afslører, at det har været i brug gennem længere tid. Det har altså været båret som smykke eller amulet over en længere årrække.<sup>3</sup>

Et andet ravstykke fundet af Jens Østergaard ved Blåvandshuk måler 4,1 x 3,1 cm og er 1 cm tykt. Ornamentikken består



af fire vandrette borerækker og en mere uregelmæssig lodret række, der løber ned over midten af længdeaksen på dens højderyg. Stykket er knækket i ophængningshullet. Der er rester af en sort masse i enkelte af borehullerne, hvilket er iagttaget på flere af de fundne amuletter.

I 2011 fandt Arne Burggaard et pænt gult ravstykke på stranden mellem Blåvandshuk og Vejers. Det røg i lommen til det andet rav fra samme dag. Nyligt hjemkommet fra stranden ville han kigge på dagens høst og blev straks opmærksom på de mørke prik-rækker, der er på ravstykket. Samme dag kontaktede han derfor museet. Hængesmykket måler ca. 4 x 5 cm og er 2 cm tykt. Det bærer spor af to ophængningshuller og er knækket i begge huller. Om hullerne har fungeret samtidig, vides ikke, men det er en nærliggende slutning, da de fire boreornamenterede rækker så vil løbe lodret ned over fladen. Alternativt ville de med kun et ophængningshul gå diagonalt hen over fladen. På de fleste

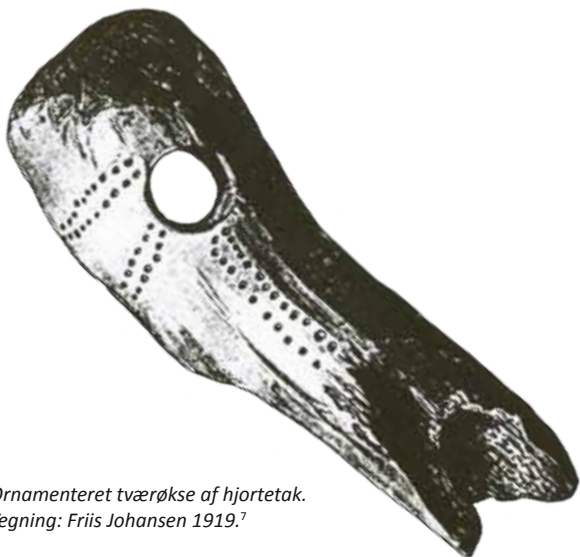
kendte hængesmykker ligger linjerne oftest enten lodret eller vandret.

De stykker, der skyller i land, kan ikke fortælle os meget om hvilke bopladser og grave, de stammer fra. Til gengæld kan de fascinere os alene ved deres tilstedeværelse. Det er spændende at forestille sig, hvad udsmykningen skulle signalere, og hvad stykkerne har betydet for brugeren. Derfor kan også de af museets stykker, som vi har meget få oplysninger om, være interessante at kigge på.

Stykket måler 5,2 x 4 cm og har en tykkelse på 1,6 cm. Ornamentikken består af otte borede rækker, der fortsætter fra forsiden om på bagsiden, således at rækkerne passer sammen. Stykket her er undtagelsen med hensyn til de vandret- eller lodretliggende rækker. Forsøger man at ophænge stykket danner ornamentikken diagonale rækker. Desværre har smykket været udsat for polering, hvilket har fjernet dets oprindelige patina og gjort borerækkerne svagere.

Der kendes i dag flere end 20 boreornamenterede ravstykker fra Danmark. De fleste stykker er løsfund og dermed ikke fra daterbar kontekst – kun få kendes fra sikkert daterede bopladslag.<sup>4</sup> De fund, vi kender af boreornamenterede ravstykker fra en sikker kontekst, stammer alle fra Maglemosebopladsen i den vestsjællandske Åmose. Det gælder bl.a. Verup<sup>5</sup> og Ulkestrup Lyng hytte II, <sup>14</sup>C-dateret til 6100-6220 f.Kr.<sup>6</sup>

Fra Åmosen kendes flere fund af tak og knogle med boreornamentik. Ornametik på hjortetak er ofte lavet på stykker, der først er glatskrabet. Herved fremkommer en jævn flade, og den mørkebrune, noget ru og knoppede overflade forsvinder, så redskabet i stedet fremstår hvidgult benfarvet. På denne baggrund fremstår ornamenter tydeligt. Det gælder i særdeleshed, hvis der, som nogle heldige fund viser, bliver indgnedet sort begmasse i de friskskårne eller borede elementer. Boreornamentet hjortetak kendes bl.a. fra udgravningen af Maglemosebopladsen Sværdborg I, i den store vestsjællandske Åmose. På Sværdborgbopladsen, der dateres til sen maglemosekultur (ca. 6200-6050 f.Kr.), fandtes en tværøkse af hjortetak med borerækker, der udgår fra skafthullet.



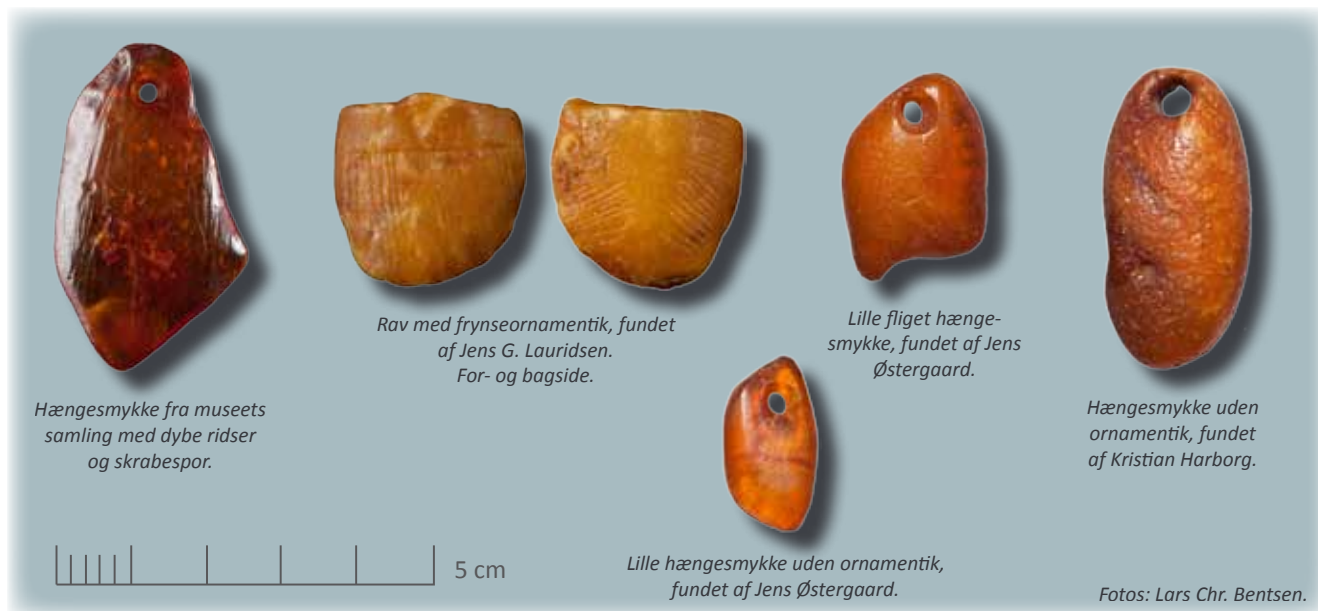
Ornamenteret tværøkse af hjortetak.  
Tegning: Friis Johansen 1919.<sup>7</sup>

### Ridse- og skrabeornamentik

I museets samling findes et hængesmykke, der falder lidt udenfor kategori. Det måler 4,3 x 2,6 cm og er 0,7 cm tykt. På for og bagside ses både dybe og fine ridser. Flere af de dybere ridser løber lodret ned over fladsiderne, mens en del af de finere ridser går let skrånende ned over fladsiden. Stykket har spor af smalle aflange facetter hen over fladsiderne, der ligner spor fra skrab med skarp flint. Desværre er stykket lettere poleret af den tidligere indehaver, hvilket har sløret og til dels fjernet en del af dekorationerne.

### Frynseornamentik

I december 2011 var det et forrygende godt ravvejr. En morgen inden mønstring på arbejde, fandt jeg en god portion rav, der blev taget med på arbejde for at vise til kollegerne. Da mængden blev hældt ud på bordet og taget i øjesyn, udbryder min kollega Stina, der også er arkæolog: "Det her stykke er der da et eller andet på". Og ganske rigtigt; der på bordet lå et ravstykke, ornamentet med kam og frynseornamentik. Jeg havde endnu ikke selv set ravet i dagslys, men blot puttet stykket i lommen, så overraskelsen over fundet var stor. Det er en fantastisk fornemmelse at være den første, der rører ved et smykke, efter det blev henlagt for årtusinder siden en gang i ældre stenalder. Også selv om man først bliver klar over det fantastiske fund med forsinkelse. Stykket måler 2,3 x 2,4 cm og er 1,2 cm tykt. En patineret brudflade viser at stykket formodentlig allerede i oldtiden er knækket. Der er ingen spor af ophængningshul, men et sådant har sandsynligvis siddet i den afknækkede del. Ornametikken består af parallelle, lodrette, tætliggende lange furer, der dækker det meste af den ene side. Furerne udgår fra en lidt kraftigere tværgående fure, et træk der får det til at ligne frynser. På modsatte side er stykkets yderkanter dækket af tætstillede, parallelt indridsede korte, tynde furer, der går vinkelret på ravstykkets kant. På samme side er den centrale del uden ornametik og lettere poleret af brug. Det kunne antyde, at denne side har været bagsiden af amuletten, der er blevet poleret ved friktion mod klædedragten.<sup>8</sup>



Et lille fliget hængesmykke er fundet på Skallingen af Jens Østergaard. Det måler 2,9 x 1,6 cm og 0,5 cm tykt. Smykkets hvælvede overside har spor af afglatning eller skræbning foretaget med et skarpkantet flintstykke. Lige til venstre for det borede hul på en afglattet flade ses (med lup) fem korte dybe furer. Furerne ligger ordnet i to grupper med henholdsvis to og tre parallelle furer.

”Frynser” eller kammotiver er elementer, der går igen på flere kendte redskaber fra den sene del af Maglemosekultur og tidlige Kongemosekultur (ca. 6500-5500 f.Kr.).<sup>9</sup> Bl.a. er der på Maglemosebopladsen Sværdborg I fundet et fragment af en flintægddolk dekoreret med ”frynseornamentik”.<sup>10</sup> Ravstykker med frynseornamentik er aldrig fundet i forbindelse med boplads eller sikkert daterede lag.<sup>11</sup> Men det er nærliggende, at de frynseornamenterede ravstykker hører til i samme periode som de kendte redskaber fra daterede bopladsfund, der bærer samme ornamenttype.

### Uornamenterede ravstykker

I museets samling findes flere fund af glatte hængesmykker uden ornament.

Et stykke er fundet på Vejers Strand af den nu afdøde Kristian Harborg, der var strandfoged ved Vejers. Det måler 4 x 2 cm og er 1,6 cm tykt. I den ene smalside ses spor af en indboring. På den anden fladside er ligeledes forsøgt indboring med retning mod hullet i smalsiden. Man har forsøgt at lave endnu et ophængningshul.

Et lille hængesmykke uden ornamentik er fundet af Jens Østergaard på stranden mellem Skallingen og Vejers. Stykket måler 2,5 x 1,3 cm og 0,7 cm tykt. Overfladen er afskræbet eller slebet på sandsten el. lign. Der er flere synlige slibe- eller skræbefacetter. Stykket virker poleret, men om det er recent eller ”brugspolering”, kan ikke umiddelbart erkendes.

I februar 2000 gik Jens Spangmose Pedersen på stranden ved Blåvandshuk. Efter den kraftige orkan i december

1999 var der fundet meget rav ved fyret. I "ravtøjet" lå pludselig et stykke rav med hul i. Jens var godt klar over, at stykket formodentligt var forhistorisk, og glæden ved fundet resulterede i, at stykket blev hængt om halsen i en lædersnor. I januar 2011 afleverede Jens ravstykket til museet og samme år blev det erklæret danefæ. Ravstykket måler ca. 4 x 2 cm og er lige over 1 cm tykt. Vi har desværre ikke et billede af stykket, der stadig ligger på Nationalmuseet.

Skal vi forsøge at datere de glatte hængesmykker, må vi igen vende os mod lignende stykker, fundet i sikkert daterede kontekster. De glatte hængesmykker kendes fra flere Maglemoseboplads som Sværdborg og Lundby. Derudover kendes fund af glatte hængesmykker fra Ertebøllekulturen (5400-3900 f.Kr.).<sup>12</sup> I strandvoldsområdet ved Østenkær nær Tværsted findes en lokalitet fra Ertebøllekultur, hvor beboerne har bearbejdet og båret rav. Herfra kendes fund af rå og halvfærdige til slidte og reparerede ravsmykker. De fleste ravfund derfra er uden ornamentik.<sup>13</sup> Hængesmykker uden ornamentik men med glatskrabede flader kendes altså fra hele jægerstenalderen (9000-3900 f.Kr.).

### Det oversvømmede landskab

Når der skyller en del bearbejdet rav fra ældre stenalder i land på Vestkysten, skyldes det, at der i ravsmykkernes samtid var fast land mellem det, der i dag er Danmark og England.

Et landskab, der nu er oversvømmet af Nordsøen, men engang var næsten dækket af skov og med en fauna og flora så rig og mangfoldig, at man næppe kan forestille sig noget tilsvarende i dag. Fra mose- og bopladsfund kendes en lang række dyreknogler, der kan beskrive det rige dyreliv. Som dominerende storpattedyr fandtes urokse, elsdyr, kronhjort, rådyr, bjørn, ulv, los, vildkat, vildsvin og bæver.<sup>14</sup> Landskabet, der "druknede" i løbet af atlantisk tid (ca. 8.000-5.000 år før nu), er i dag under kontinuerlig nedbrydning af strøm og bølger. Ved nedbrydningen slides hul i de lag, hvori hængesmykkerne indgår. Ravstykkerne kan stamme fra boplads som tabte genstande eller fra begravelser, måske rituelle nedlægninger i forbindelse med åndedyrkelse. Det er

nærliggende at forestille sig, at der i vores del af landet langs de store åer har været flere bosættelser med jagt og gode fiskesteder ude i det "druknede" landskab. Derude blev åerne bredere og bredere og delte sig i mange forgreninger for til sidst at ende som store deltaer, inden de løb i havet mod vest. Et eller andet sted derude, længst mod vest og nord, hvor datidens kystlinje lå, har jægere, måske i forbindelse med havjagt og fiskeri, undret sig over – og i fascination samlet de magiske, gyldne ravstykker, der skyllede ind på de ukendte strande derude.

### 10.000 års fascination – måske mere

Når man står med bearbejdet stenalderlav i hånden, opstår en fornemmelse af, at der trods de adskillige tusinder år, der adskiller os tidsmæssigt fra datidens jægere, stadig er en vis forbindelse. Vi deler den samme fascination som jægerne,



Maglemose-jægerens landskab (9.000-8.000 år før nu). Hvide områder udgør fastland. Det mørkegrå vandområde er salt hav, mens lyseblåt indikerer ferskvand.<sup>15</sup>

der samlede det gyldne og magiske rav. En fascination der har holdt i mere end 10.000 år. Hvem ved? Et eller andet sted derude på istidens stepper under Nordsøen har jægere måske for endnu længere tid siden lavet amuletter af rav. Som museumsmand kan man godt drømme om den slags fund, fra en fortid så fjern at det næsten bliver ubegribeligt. Hvem ville ikke gerne finde en Venus-figur<sup>16</sup> skåret i rav?

### Hvad skal man kigge efter?

Er man i tvivl om, at der i ens ravsamling gemmer sig et enkelt stykke danefæ, er der her et par forslag til, hvad man skal kigge efter. Først kan man gå sit rav igennem for at konstatere, om der er stykker med gennemboring. Hvis der er gennemboring, kan man se, om det er boret halvvejs igennem ravstykket fra hver side. Den metode giver en timeglasformet gennemboring, hvis det er boret med flint eller skebor. Er borehullet timeglasformet, kan man være sikker på, at det er oldtid, og så kan ravstykket også være danefæ. Dernæst kan man kigge efter afglattede flader med ridsemærker, slibespor og ornamentik, evt. rester af en gennemboring, hvor ravstykket kan være knækket. Ornamentik kan være vanskelig at erkende. Den kan være meget svag og fint indridset. Ravstykker, der har ligget og kuret frem og tilbage på havbunden i længere tid, har ofte kun meget svage spor af bearbejdning og ornamentik tilbage. Hvis et ornamenteret ravstykke har været båret gennem længere tid, kan ornamentik ligeledes være næsten slidt væk. Dyrefigurer i rav kendes også som kystfund. Man skal derfor være opmærksom på ravformer. Er der stykker i samlingen, der ikke ser "naturlige" ud, så kig lige en ekstra gang, da det kunne være et fragment af en figur. Hvem ved? Måske er der en "ægte" ravbjørn et sted derude.

Jens G. Lauridsen kan kontaktes på: [jl@vardemuseum.dk](mailto:jl@vardemuseum.dk)

### Noter

1. Lokalt udtryk for "ravskarn", der er tang og andet materiale som træ, kul, bløddyr og fisk, hvorimellem ravet ligger.
2. Gengivet efter Peter Vang Petersen: *Flint fra Danmarks Oldtid*. Ny udgave. København 1999, s. 75, fig. 34.
3. Stykket minder meget om et stykke fundet af Thomas Pedersen på Fangø Vesterstrand i efteråret 1990. Se Peter Vang Petersen: Rav, hjortetak og mesolitisk magi. Danefæ fra jægerstenalderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1998, s. 90, fig. 5.
4. Petersen 1998, s. 92.
5. Knud Andersen: Verupbopladsen. En Maglemoseboplads i Åmosen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1960, s. 118.
6. Knud Andersen, Svend Jørgensen & Jane Richter: *Maglemose hytterne ved Ulkestrup Lyng*. Nordiske fortidsminder Serie B – in quarto bind 7. København 1982, s. 75-80.
7. Gengivet efter Axel Degn Johansson: *Ældre Stenalder i Norden*. Farum 2000, s. 114 fig. 126.
8. Lignende frynseornamenterede ravstykker kan ses i Poul Otto Nielsen: Decorated amber pendants. I: Recent Excavations and Discoveries – Mesolithic. 9. Tingbjerggård, Central Sjælland. *Journal of Danish Archaeology* vol. 1, 1982, s. 167-168.
9. Petersen 1998, s. 93; Therkel Mathiassen: Ravsmykker fra ældre stenalder. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1959, s. 197.
10. Birgitte Bille Henriksen: *Sværdborg I. Excavations 1943-44: A settlement of the Maglemose culture*. Arkæologiske studier vol. 3. København 1976, s. 88-89, fig. 79, nr. 10.
11. Petersen 1998, s. 92.
12. Mathiassen s. 195-197.
13. Petersen 1998, s. 92.
14. Kim Aaris-Sørensen: *Danmarks forhistoriske dyreverden. Fra Istid til Vikingetid*. København 1988, s. 150-179.
15. Bearbejdet og gengivet efter Aaris-Sørensen s. 154.
16. Små statuetter af frodige kvinder, der er fundet flere forskellige steder i Europa. Statuetterne er lavet i mammuttand, kalksten, jet og andre materialer. Figurerne kendes fra flere af istidens kulturer. Datering 40.000-10.000 år før nu.